

De weerbarstige waarde van wildheid

Martin Drenthen

Radboud Universiteit Nijmegen

Wildernis staat in Nederland tegenwoordig volop in de belangstelling. Enkele decennia geleden ging de natuurbescherming er nog vanuit dat de meest interessante natuurgebieden in Nederland ontstaan waren als gevolg van menselijk ingrijpen in het verleden. Wilde natuur bestond niet meer in Nederland, en goed beschouwd was het niet eens wenselijk om de natuur te laten verwilderen gezien de veelheid aan soorten die in onze ‘halfnatuur’ zijn habitat had gevonden. Sinds 25 jaar waait er echter een nieuwe wind door natuurminnend Nederland. Eind jaren '60 ontstond in de toen net drooggelegde Flevopolder min of meer spontaan een nieuw natuurgebied met meren en moerassen: de Oostvaardersplassen. Tegen de heersende verwachting in veranderde het gebied niet verloop na van tijd in een monotoon bos. Begrazing door wilde ganzen bleek het landschap gevarieerd te kunnen houden. Het parkachtige gevarieerde landschap - het ideaal van de klassieke natuurbescherming - bleek zonder menselijk ingrijpen te kunnen ontstaan. Er was geen reden meer om de natuur nog langer te bevoogden: we moeten de wilde natuur weer haar gang laten gaan. Sindsdien is ‘natuurontwikkeling’ staande praktijk, en wordt er op steeds meer plaatsen ‘nieuwe wildernis’ gemaakt. Begrazing door dieren is wezenlijk onderdeel van het nieuwe beheer, dus worden stevast grote grazers geïntroduceerd.

Dubbelzinnigheid

Het nog altijd smeulende conflict tussen klassieke en nieuwe natuurbeschermingsvisie maakt de omgang met deze dieren dubbelzinnig. Vanuit de klassieke visie worden de grote grazers gezien als veredelde maaimachines: de dieren zijn weliswaar geselecteerd op hun doelmatigheid en zelfredzaamheid, maar blijven primair ‘beheersinstrumenten’ door de mens worden ingezet om een bepaald natuurdoeltype te verwezenlijken. Vanuit de natuurontwikkelingsvisie echter, worden de grote grazers gezien als ecologische plaatsvervangers van de oerrunderen en -paarden: ze zijn wezenlijk onderdeel van het ecosysteem en worden geïntroduceerd met het doel ze te laten verwilderen. Deze dubbelzinnigheid veroorzaakt vanaf het eerste begin veel commotie. Moeten beheerders de verwondingen die dieren elkaar toebrengen wel of niet verplegen, mag men stervende dieren wel of niet een genadeschot geven, mag men kadavers van gestorven dieren laten liggen en mag men bijvoederen bij voedselgebrek (bijvoorbeeld als gevolg van een strenge winter)?

Volgens de natuurontwikkelaars moeten we de dieren beschouwen als wilde dieren, en moeten we ze daarom zoveel mogelijk met rust laten. We moeten respect hebben voor hun (potentiële) wildheid, en ze niet steeds opjagen met onze goedbedoelde, maar feitelijk misplaatste interventies. Volgens dierenwelzijnsactivisten en boeren dragen de natuurbeheerders echter een verantwoordelijkheid voor het welzijn van de dieren, net zoals dat voor andere dierenbezitters geldt: zij hebben de beesten immers zelf geïntroduceerd in het gebied, en bovendien ontnemen hekken de dieren de mogelijkheid elders voedsel te zoeken.

Het conflict loopt af en toe hoog op en daarbij vliegen zware morele vliegen over tafel: de dierenbeschermers menen dat de natuurbeheerders ongevoelig zijn voor dierenleed en worden gemotiveerd door crypto-fascistische idealen van een intact systeem zonder compassie voor het individuele dier. De natuurontwikkelaars daarentegen verwijten de critici een veel te sentimenteel natuurbeeld: ze projecteren een kitscherige Bambi-ethiek op de natuur, in plaats van zich serieus te verdiepen in de natuurlijke processen zoals die zich buiten de menselijke invloedssfeer afspelen.

Bio-ethische verzoeningspogingen

Talrijke bioethici hebben de laatste jaren geprobeerd om te bemiddelen in het conflict tussen deze benaderingen. De meeste auteurs schetsen het morele probleem als een botsing tussen verschillende *moral frameworks*, namelijk tussen een 'individuele dierethiek' en een 'holistische eco-ethiek'. Sommige auteurs hebben een vreedzame 'boedelscheiding' tussen beide benaderingen voorgesteld, waarbij de dierethische zorgplicht zou gelden voor zover dieren van de mens afhankelijk zijn, de eco-ethische afblijfplicht voor dieren die relatief zelfstandig leven en onderdeel uitmaken van een natuurlijk ecosysteem.

Volgens het rapport *Goede tijden, slechte tijden; ethiek rondom grote grazers* is het probleem bij natuurontwikkeling complexer, omdat de dieren daar zijn verwickeld in een *proces* van dedomesticatie, waardoor allerlei gradaties tussen tam en wild bestaan. Een derde principe, 'respect voor *potentiële* wildheid' — dat voor beide groepen invoelbaar zou moeten zijn — wordt een bemiddelingspoging ondernomen. En verder zou concreet per geval moeten worden gekeken in hoeverre een dier ook daadwerkelijk zelfstandig is. De auteurs benadrukken echter dat de verschillende ethische benaderingen uiteindelijk niet tot één raamwerk te herleiden zijn. De ethiek zal pluralistisch tewerk moeten gaan, d.w.z. aandacht vragen voor de complexiteit van de situatie, en zodoende onze morele sensibiliteit te vergroten.

Bio-eticus Ronno Tramper heeft in 1999 in opdracht van Staatsbosbeheer (beheerder van de Oostvaardersplassen) het hierboven aangehaalde rapport vertaald naar concrete ethische richtlijnen voor gebiedsbeheerders. Tramper nam de eerder genoemde drie ethische principes over, maar gaf bovendien aan in welke gevallen het ene en in welke het andere principe dient te prevaleren. De pluralistische complexiteit maakte zo plaats voor richtlijnen die samen één beheer(s)ethisch raamwerk vormen dat in de meest voorkomende gevallen eenduidige handelingsvoorschriften geeft.

Het conflict leeft voort

Toch hebben deze richtlijnen niet kunnen voorkomen dat de controverser voortleeft. Dit najaar bleek opnieuw dat het conflict tussen dierethiek en eco-ethiek nog niets van zijn scherpte is verloren.

De minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij kreeg onlangs advies over de omgang met grote grazers in de Oostvaardersplassen, in het kader van een evaluatie van het 'experiment' in de Oostvaardersplassen. Delegaties van de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) en de Raad voor Dieraangelegenheden (RDA) kwamen in juni 2005 tot een voorlopig gezamenlijk advies, dat er in het kort op neerkwam dat we ten principale moeten accepteren dat een natuurlijk beheer nu eenmaal periodes met verminderd dierenwelzijn met zich meebrengt. De minister werd geadviseerd om nadrukkelijk niet te gaan bijvoeren of afschieten om de wintersterfte te voorkomen en om de maatschappelijke onrust tegemoet te treden door de 'burger vertrouwd te maken met deze vorm van beheer'. Enkele maanden later bleek echter dat de RDA zich bij nader inzien niet kon verenigen met het voorlopige advies. De RDA pleitte ervoor de experimenten met ecologisch beheer stop te zetten vanwege het onnodige dierenleed. De grote grazers moeten voortaan voor de winter worden afgeschoten zodat de dieren een hongerdood bespaard blijft. Het experiment met natuurlijk beheer werd niet alleen als mislukt beschouwd en maar tevens moreel veroordeeld.

Weerbarstige wildheid

Het is duidelijk dat de verzoeningspogingen tot nu toe onvoldoende effect hebben gesorteerd. Een reden daarvoor zou kunnen zijn dat de morele waarde van wildheid zelf in de aangehaalde studies eigenlijk helemaal niet wordt gethematiseerd. Het morele probleem zou pas ontstaan wanneer er sprake is van *half*wilde natuur. Voor wildheid wordt eenvoudig het –

als vanzelfsprekend gepresenteerde - eco-ethische principe van de 'afblijfplicht' gehanteerd. Maar de vraag *waarom* we (potentiële) wildheid überhaupt zouden respecteren, is eigenlijk helemaal niet aan de orde geweest.

Om meer zicht te krijgen op de diepte van het probleem stel ik voor om onze fascinatie met wildheid zelf nader onder de loep te nemen.

Wildheid staat niet alleen tegenover domesticatie wanneer het over dieren gaat. Wij mensen zijn zelf ook dieren in een proces van domesticatie. Wildheid is ook een naam voor de tegenpool van onze eigen tamheid: via disciplinerings technieken, zelfbeheersing, uitstel van directe lustbevrediging leren we onze eigen wildheid te cultiveren en onszelf om te vormen 'tot bouwstenen van een samenleving' – om een uitdrukking van Nietzsche te gebruiken. Wildheid in deze betekenis staat voor een subversieve kracht onder de morele oppervlakte – die in potentie de morele orde kan ondermijnen. Het wilde is het ongepolijste, ongevormde, en in zekere zin onmenselijke en barbaarse. Volgens mij klinkt deze betekenis van wildheid op de achtergrond ook altijd mee in de debatten over de omgang met wilde natuur. Het verklaart de felheid van het debat. Mensen die tegen verwildering van de natuur ageren, doen dat omdat verwildering onze menselijkheid zelf op het spel zet.

Maar onze fascinatie met wildheid is ten diepste ambivalent. Minstens sinds de postmoderne tijd zijn wij mensen ons bewust van de contingentie van de menselijke morele orde en zijn wij gefascineerd door datgene wat zich aan die contingente ordening onttrekt. We zijn gefascineerd door het rauwe, ongepolijste, tegendraadse en onorthodoxe, en ook onze fascinatie met wildheid is, zo meen ik, een fascinatie voor datgene wat zich aan onze morele normen onttrekt en onze morele orde relativeert. In deze radicale betekenis is wildheid een kritisch begrip dat ons confronteert met de grenzen van wat zich moreel laat toe-eigenen.

In de pleidooien voor natuurontwikkeling zijn met enige regelmaat stemmen te horen die naar een dergelijke moraalkritische betekenis van wildheid verwijzen als motief voor natuurontwikkeling. Wildernissen worden gepresenteerd als plaatsen waar de menselijke ordening voor een moment wordt opgeschort, ("oorden van onthouding"), of zelfs als oorden waar de 'zin 'van het dagelijkse leven niet langer geldt, en die daarmee als een tegengif kunnen dienen voor menselijke zelfoverschatting ("waaninnige oases"). Het kritisch wildernisbegrip speelt kortom een sleutelrol wanneer natuurontwikkelingsprojecten worden voorgesteld als een correctie op een te ver doorgeschoten cultivering. De paradox van een dergelijke betekenis van wildheid is uiteraard dat het pleidooi voor een relativisering van de moraal zelf moreel gemotiveerd is

Wildheid als grens aan ethiek?

Wanneer mijn diagnose correct is (dat heb ik elders (Drenthen 2003) aannemelijk proberen te maken) dan is de huidige bioethische reactie op het conflict over de grote grazers grotendeels misplaatst. Het volstaat niet om via een derde principe te bemiddelen in het conflict tussen dierethiek en eco-ethiek. En ook volstaat het niet om de tegenstellingen te bagatelliseren, zoals veel natuurbeheerders doen ('massale sterfte is heel normaal in de natuur.') Wanneer het zo is dat we verlangen naar wildernissen omdat deze ons herinneren aan de beperkingen van de menselijke moraal en tegemoet komen aan een verlangen aan een plaats *voorbij* de morele orde, dan is een ethische richtlijn de beste manier om de confrontatie met (de waarde van) wildheid uit de weg te gaan en teniet te doen.

De 'ethiek van grote grazers', zoals die in de richtlijnen is uitgewerkt, verabsoluteert het beheerdersperspectief en maakt de wildernis weer deel van het culturele domein waarin onze morele normen (moeten) gelden. Daarmee bedreigt ze de wildheid als cultuurkritische tegenpool van de morele orde. Het wilde is datgene wat zich juist onttrekt aan maatschappelijke normering, aan codificatie, aan beheer. Wanneer het onmenselijke, amorele karakter van de natuur juist een moreel motief lijkt te zijn voor de natuurontwikkeling, dan

moeten we het morele conflict rondom wildheid niet ‘oplossen’, maar van een nieuwe duiding voorzien.

Laat ik dat verduidelijken met een voorbeeld. Veel gebiedsbeheerders spelen met het dilemma of ze kadavers kunnen laten liggen in een voor publiek toegankelijk gebied. Weliswaar zijn dierenkadavers ecologisch van belang, maar de confrontatie van een ‘onvoorbereid’ publiek met ontbindende kadavers kan voor een imago probleem zorgen en zodoende het draagvlak voor natuurontwikkeling ondermijnen (Tramper 1999, p. 21). De zorg om het imago leidt ons echter af waar het werkelijk om zou moeten gaan: vanuit een kritisch wildernisverlangen zijn dergelijke ‘onverwachte’ morele shocks juist wezenlijk voor echte wildheid, omdat ze ons ermee confronteren dat onze moraal niet vanzelf spreekt. In de recente publicatie *Dood doet leven* (Lardinois 2005) wordt gepleit voor het aangaan van deze confrontatie. Omgevingspsychologe Agnes van den Berg beschrijft hierin hoe mensen reageren, wanneer ze samen op pad gaan met een gebiedsbeheerder en daarbij op een dierenkadaver stoten. Wat begint als walging kan overgaan in fascinatie, zodra de ecologische kennis van mensen toeneemt. Er gaat een zekere geruststellende werking uit van de kennis dat het in de natuur “heel normaal is” dat dieren massaal sterven van de honger. Maar tegelijkertijd verdwijnt de walging niet helemaal. De fascinatie voor het amorele van de natuur lijkt een extra een motief voor natuurbehoud te zijn.

Wanneer onze fascinatie voor de nieuwe wildernissen inderdaad kan worden herleid tot een verlangen naar ‘oorden van onthouding’ en ‘waaninnige oases’, dan moeten dergelijke wildernissen in staat worden gesteld om ons morele voorverstaan te shockeren. Wildernis wordt (minstens ook) gewild omdat het ons morele denkkader relativeert en ontwricht; we zijn juist in wildheid geïnteresseerd als iets dat authentiek is, dat voorafgaat aan elk menselijk normeren en zich aan elke morele norm onttrekt, en als zodanig onze morele orde relativeert. Ons verlangen naar wildheid is een verlangen naar weerstand.

We zoeken in de nieuwe natuur een confrontatie met de grenzen van de menselijke maat. De nieuwe natuur herinnert ons eraan dat onze maatschappelijke en morele ordeningen een moment van contingentie bezitten en in die zin een willekeurige inperking van de natuurlijke veelheid aan mogelijkheden behelzen. We zoeken in de ‘nieuwe natuur’ een confrontatie met de mateloosheid en immoraliteit, een plaats voorbij onze morele werkelijkheid, een domein dat voorafgaat aan onze morele ordeningen en dat zich in geen enkele ordening laat vangen. De wildernis toont de begrenzing van onze eigen contingente ordeningen en in de wildernis verschijnt ons morele oordelen als arbitrair en ongepast.

Daarom zal de bio-ethiek een zekere kritische distantie zal moeten blijven bewaren ten opzichte van de vraag naar ethische oplossingen. Wildheid vraagt niet om ethische richtlijnen maar om morele zelfmatiging en ethische terughoudendheid.

- Drenthen, M.(2003), *Grenzen aan wildheid. Wildernisverlangen en de betekenis van Nietzsches moraalkritiek voor de actuele milieu-ethiek*, Budel: Damon
- Keulartz, J., H. Van de Belt, B. Gremmen, I. Klaver & M. Korthals (1998), *Goede tijden, slechte tijden; ethiek rondom grote grazers*, Vakgroep Toegepaste Filosofie, Universiteit Wageningen
- Lardinois, R.(2005)(red.), *Dood doet leven; de natuur van dode dieren*, Utrecht: KNNV
- Ministerie LNV (2000), *Leidraad grote grazers*, Den Haag: Ministerie LNV
- Tramper, R. (1999): *Ethische richtlijnen; Richtlijnen voor het omgaan met zelfstandig levende dieren in de terreinen van Staatsbosbeheer*, Driebergen: Staatsbosbeheer